

فهرست آثار برنارد لوئیس^۱

نوشته 'مازن بن صلاح مطبقانی
ترجمه 'رسول جعفریان

توضیح مترجم:

برنارد لوئیس (Bernard Lewis) در ۳۱ ماه می سال ۱۹۱۶ در لندن متولد شد. او در دانشگاه لندن تحصیل کرد و به سال ۱۹۳۶ فوق لیسانس خود را در رشته تاریخ و سه سال بعد دکترای خود را دریافت کرد. در همین مدت یک سال را (۱۹۳۷) در فرانسه بسر برد. پس از آن برای تحقیقات بیشتر به خاورمیانه سفر کرد. وی سپس به عنوان دستیار در رشته تاریخ اسلامی در مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی به سال ۱۹۳۸ تعیین شد و به سال ۱۹۴۰ به مقام استادی رسید. جنگ، رشته کارهای علمی او را برای مدتی منقطع کرد و او در ارتش بریتانیا به خدمت پرداخت. در این دوره جذب دفتر روابط خارجی شد تا با استفاده از توانایی های زبانی و قدرت تحلیل و آگاهی هایی که درباره خاورمیانه داشت، به این دفتر کمک کند. پس از پایان جنگ، وی به مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی بازگشت و در سال ۱۹۴۹ عنوان پروفیسوری را در تاریخ خاور نزدیک و میانه به دست آورد. او افزون بر دانشگاه لندن، در تعدادی از دانشگاه ها به عنوان استاد مدعو خدمت کرده است؛ از جمله: دانشگاه کلمبیا، ایندیانا، پرینستون و کالیفرنیا. یک سال هم عضو مؤسسه مطالعات پیشرفته در دانشگاه پرینستون بوده است. وی در سال ۱۹۷۴ لندن را برای همیشه به قصد پرینستون ترك کرد و

تا سال ۱۹۸۶ که بازنشسته شد، در آنجا بود. وی عضو بسیاری از انجمن ها و مراکز پژوهشی بوده است؛ از جمله در آکادمی انگلیس در سال ۱۹۶۳، در Institut d'Egypte در ۱۹۶۹، جامعه تاریخنگاران ترك، انجمن فیلسوفان امریکایی در سال ۱۹۷۳، آکادمی امریکایی هنر و علم در سال ۱۹۸۳، مدرسه مطالعات آسیایی و آفریقایی در لندن و مؤسسه آسیایی پاریس عضویت و همکاری داشته است. او در سال ۱۹۷۳ از دست وزیر فرهنگ ترکیه تقدیرنامه دریافت کرد و از چندین مرکز و دانشگاه دکترای افتخاری گرفت؛ از جمله دانشگاه عبری در اورشلیم، دانشگاه تل آویو، دانشگاه دولتی نیویورک، دانشگاه پنسیلوانیا، و کالج مرکزی عبری.^۲ وی هم اکنون مسئول مؤسسه انبرگ برای تحقیقات یهودی است که کارش پی گیری و حمایت از تحقیقاتی است که به نوعی با یهود و بنی اسرائیل ارتباط دارد.

همان گونه که از اشارات موجود در معرفی بالا به دست می آید، لوئیس از مستشرقان بنام یهودی است که در مهم ترین

۱. آنچه پس از مقدمه آمده، ترجمه ای است از فصل سوم باب اول کتاب الاستشراق و الانجاهات الفکرية، از دکتر مازن بن صلاح مطبقانی، از استادان دانشگاه اسلامی مدینه.

۲. برگرفته از مقدمه چارلز عیسوی بر یادنامه هفتادمین سال زندگی لوئیس.

مراکز علمی در اروپا و امریکا، طی چند دهه گذشته فعال بوده و ده‌ها کتاب و مقاله درباره اسلام، فرقه‌های اسلامی، تاریخ خاورمیانه و مسائل اعراب و اسرائیل تألیف کرده است. از میان آثار وی چندی هم به فارسی درآمده که در ادامه به آنها اشاره خواهیم کرد. در سال ۱۹۸۶ میلادی، که سال بازنشستگی وی هم بود، یادواره هفتادمین سال زندگی وی نشر شد. در آنجا فهرستی از آثار وی به زبان‌هایی که خود به آنها نگاشته یا زبان‌هایی که آثارش به آنها ترجمه شده، آمده است. این آثار به طور عمده تابعی است از سه علقه اساسی مؤلف، نخست غربی بودن و مستشرق بودن، دوم یهودی بودن و سوم محقق بودن و البته می‌توان جای ترتیب اینها را عوض کرد.

در فروردین ماه ۱۳۷۷ که به حج تمتع مشرف شدم، یک پایان‌نامه دکترای دانشگاهی یافتم با این مشخصات:

الاستشراق والاتجاهات الفكرية في التاريخ الاسلامي، دراسة تطبيقية على كتابات برنارد لويس. تألیف الدكتور مازن بن صلاح مطبقاني، ریاض، مطبوعات مكتبة الملك فهد الوطنية، ۱۴۱۶/۱۹۹۵، ۶۱۴ص.

مروری بر کتاب نشان داد که وی به معرفی و نقد آثار لوئیس پرداخته و در طی کار با خود لوئیس هم ارتباط‌هایی داشته و برخی از نامه‌های وی را در کتاب خود آورده است. مؤلف نوشته خود را از روی تدین نگاشته و با علقه وسیعی که با اسلام سنی و زاویه دید عربی دارد، به نقد آثار لوئیس پرداخته است. فصل‌های مهم این کتاب عبارتند از:

باب اول درباره ماهیت شرق‌شناسی انگلیسی و امریکایی، شامل سه فصل: فصل نخست در طبیعت شرق‌شناسی انگلیسی و شرق‌شناسی امریکایی؛ فصل دوم درباره زندگی نامه علمی لوئیس و منابع فکری او در نگاهش به شرق؛ فصل سوم آثار برنارد لوئیس (که این مقاله ترجمه این فصل از کتاب است).

باب دوم درباره مواضع لوئیس نسبت به متون اسلامی، شامل چهار فصل: فصل نخست موضع لوئیس نسبت به قرآن کریم؛ فصل دوم موضع لوئیس نسبت به حدیث نبوی؛ فصل سوم عقاید و آرای وی درباره فرق اسلامی؛ فصل چهارم آرای وی درباره برخی از مسائل فقهی.

باب سوم درباره لوئیس و تاریخ اسلام، شامل هفت فصل: فصل نخست درباره سیره نبوی؛ فصل دوم خلافت خلفای

چهارگانه نخست؛ فصل سوم درباره فتوحات؛ فصل چهارم تاریخ اسلامی جدید شامل دولت عثمانی و مسائل فلسطین؛ فصل پنجم درباره تمدن اسلامی؛ فصل ششم درباره جامعه اسلامی و فصل هفتم درباره شیوه لوئیس در بررسی تاریخ اسلام.

باب چهارم درباره نقد روش لوئیس در بررسی تاریخ اسلام و تمدن اسلامی، شامل سه فصل است: فصل نخست درباره دیدگاه لوئیس نسبت به مذاهب فکری معاصر؛ فصل دوم درباره غرب‌زدگی در جهان اسلامی؛ فصل سوم موضع لوئیس نسبت به جنبش‌های اسلامی معاصر.

خاتمه‌ای در پایان کتاب آمده و سپس چند ضمیمه شامل دو نامه از لوئیس؛ گزارش ملاقات مؤلف با لوئیس در سال ۱۹۸۸ و سه نامه از سه نویسنده است.

تصمیم گرفتم تا فصلی را که نویسنده به تألیفات لوئیس اختصاص داده و در ذیل بیشتر آنها سعی کرده تا توضیحی درباره ماهیت هر عنوان و دیدگاه‌های مؤلف به دست دهد، ترجمه کنم. کار ترجمه در همان مکه خاتمه یافت. در سفری که در اواخر اردیبهشت و اوایل خرداد امسال به امریکا داشتم، شماری از آثار لوئیس را نیز به دست آوردم. از تألیفات لوئیس چنین به دست می‌آید که وی تحقیقات خود را در دایره وسیعی از مباحث تاریخ اسلام تا تاریخ معاصر خاورمیانه و نیز درباره خلافت عثمانی تا ترکیه جدید، توسعه داده و درباره بسیاری از مسائل عمده تمدن اسلامی اظهار نظر نموده است. این مقدار توسعه، جدای از علایق شخصی مؤلف نسبت به این مباحث، و صرف نظر از این که تا چه اندازه اصول پژوهش را مراعات کرده و یا جانب انصاف را رعایت کرده، نشان می‌دهد که لوئیس، پژوهش خود را در اختیار مسائل روز قرار داده و به نوعی کار سیاسی کرده است. البته شاید برخی از کارهای وی، از جمله رساله دکترای او درباره اسماعیلیه از این مسأله مستثنی باشد. وی در سال‌های دوران خدمت خود در ارتش به خوبی یاد گرفته که چگونه اطلاعات خود را در اختیار سیاست قرار دهد. طبعاً این مسأله روی کارهای بعدی وی تأثیر گذاشته است. علاوه بر

Emergence of Modern Turkey این اثر یکی از مهم ترین کتاب های لوئیس و در موضوعی است که زمینه کار تخصصی اوست .

۵. مقاله « مفاهیم انقلاب در اسلام » Islamic Concepts of Revolution از مجموعه Revolution in the Middle East، مجله تحقیقات اسلامی، (گروه ترجمه)، (وابسته به بنیاد دایرةالمعارف اسلامی) سال هفتم، شماره ۲، ۱۳۷۱، ص ۸۵-۹۹. مترجمان، ابتدا نقدی کوتاه بر مقاله زده اند و سپس نقد ادوارد سعید را بر این مقاله در انتها (ص ۱۰۱-۱۰۴) آورده اند. اینک فصل تألیفات لوئیس از استاد مطبقانی .

آثار و تألیفات لوئیس

کارهای علمی و زمینه فعالیت های علمی برنارد لوئیس گسترده است. بنابر این به نظر می رسد که بایستی کارهای وی را براساس زمینه ها و موضوعات علمی تقسیم بندی کرد. برخی آثار تألیفی او در زمینه های عربی و اسلامی است؛ برخی مربوط به فعالیت های مختلف او در ارائه سخنرانی و شرکت در کنفرانس ها یا سخنرانی های رادیویی و تلویزیونی و یا مشاوره های سیاسی و برخی دیگر به صورت اشراف بر رساله های دانشگاهی .

۱. تألیفات

لوئیس به تقریب در تمامی زمینه های عربی و اسلامی تألیفاتی دارد که به دید مؤلف این سطور، بهتر است به صورت موضوعی شناسانده شود. موضوعاتی چون تاریخ اسلام، جنبش های اسلامی معاصر، جامعه اسلامی، تحقیقات ویژه مربوط به عثمانی، نوشته ها و مقالاتی درباره یهود و فلسطین .

الف. تاریخ اسلام

نخستین اثر او در این زمینه «تاریخ عرب» اوست، با این مشخصات :

1. The Arabs in History, (London, hutchinson, 1950), 5th edition, 1970 Reprints in 1975, 77, 81, 84

این کتاب با عنوان «العرب فی التاریخ» توسط بنیه امین فارس و محمود یوسف زاید به عربی ترجمه شده است (بیروت، دارالعلم للملایین، ۱۹۵۴).

این، او یک یهودی است و علاقه مند به بقای اسرائیل. در این صورت، تعهدی برای دفاع از این اعتقاد خود داشته و نیز کارهای علمی خود را، با همه تلاشی که برای علمی کردن آنها می کرده، به نوعی در خدمت این تعهد قرار داده است. البته لوئیس متعلق به نسلی از مستشرقان است که هیچ گاه به صراحت با مسائل شرق و دنیای اسلام برخورد نمی کنند، بلکه می کوشند تا در قالب پژوهش های علمی و رعایت بی طرفی از نوع ویژه غربی، و با مراعات اینکه نوشته هایشان، خوانندگان و به ویژه خواننده شرقی را آزار ندهد، مسائل مورد علاقه خود را نشر دهند.

اما آنچه می ماند اینکه برخی از کارهای وی به فارسی ترجمه شده که به اجمال به آنها اشاره می کنیم :

۱. فدائیان اسماعیلی، ترجمه فریدون بدره ای، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۱.
۲. تاریخ اسماعیلیان، ترجمه فریدون بدره ای، تهران، توس، ۱۳۶۲.

۳. نخستین مسلمانان در اروپا، ترجمه م. قائد، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۴، ۴۲۶ ص. The Muslim Discovery of Europe
این کتاب یکی از کتاب های قابل توجه لوئیس است که به فارسی ترجمه شده است. یک مصاحبه نیز با لوئیس از سال ۱۹۸۴ در انتهای کتاب آمده که در شناخت لوئیس قابل توجه و مفید است. متأسفانه مترجم فاضل کتاب، با توجیهی نادرست، بخش مهمی از ارجاعات کتاب را به بهانه آنکه «به زبانهای مختلف از قبیل ترکی و عربی و ایتالیایی و غیره است» حذف کرده تا «حجم آن را بیهوده» نیفزوده باشد. به یقین این کار درستی نیست، زیرا می دانیم که همه ارجاعات تنها برای مراجعه خواننده نیست، بلکه برای اتقان کار مؤلف نیز هست. از سوی دیگر، در دنیای امروز نوشته ها به هر زبانی اعم از آثار عربی یا ترکی یا حتی ایتالیایی، قابل وصول است.

۴. ظهور ترکیه نوین، ترجمه محسن علی سبحانی، تهران، ناشر مترجم، ۱۳۷۲، ۶۷۱ ص. ترجمه ای است از : The

مؤلف تصریح کرده است که هدفش در این کتاب، یک بررسی تاریخی از وضعیت عرب نبوده، بلکه هدف ارائه نقطه نظرهای خاصی بوده که به نوعی نگرش وی را درباره جایگاه عرب در تاریخ نشان می‌دهد. این کتاب پنج بار چاپ شده که در برخی از آنها، تنها اصلاحات جزئی به عمل آمده، اما مضمون کتاب تغییر نکرده است. مؤلف یادآور شده که کتاب برای خواننده عادی نوشته شده که چندان به ارجاعات و حواشی توجهی ندارد. به همین دلیل، نقل‌ها را به طور مستند نیاورده و تنها در پایان فهرستی از منابع به دست داده که به طور عمده آثار مستشرقان اروپایی است که به کار تاریخ اسلام پرداخته‌اند. او در بسیاری از مسائل از روش‌های آنان پیروی کرده و یک نمونه مهم از آن تشکیک در قرآن مجید و اظهار این نکته است که قرآن از کتاب‌های آسمانی پیشین بهره برده؛ همین‌طور تردید در صحّت احادیث و نقد روش‌های علمای حدیث.

2. The Cambridge History of Islam. 2Vols in 4. Cambridge: Cambridge University Press. 1970 (Co-editor with others).

«تاریخ اسلام کمبریج» این مجموعه دو جلدی در اصل چهار جزء است که گروهی از نویسندگان آن را تألیف کرده‌اند. لوئیس دو مقاله در آن نوشته، یکی با عنوان «مصر و سوریه» که از تطور دولت اسلامی در این دو کشور سخن گفته و نقطه ثقل او در مصر بر موقعیت قبطنی‌ها نسبت به دولت اسلامی و فشارها و مالیات‌هایی است که به نظر او از سوی حکومت بر آنها اعمال می‌شده است. وی از جنبش‌های سیاسی و فکری مصر و سوریه نیز بحث کرده است. مقاله دیگر وی درباره «حکومت، جامعه و زندگی اقتصادی در دوره خلافت عباسی و فاطمی» است.

3. Islam in History. London: Alcove Press, 1973

سومین کتاب وی «اسلام در گذر تاریخ» است. این کتاب مجموعه‌ای از بحث‌ها و بررسی‌هایی است که لوئیس قبلاً به صورت مقاله منتشر کرده یا در کنفرانس‌ها و گردهمایی‌های مختلف ارائه کرده که موضوع آن برخی از مسائل تاریخ اسلام از صدر تا کنون است. برخی از مقالات جنبه فکری و تعدادی نیز جنبه تاریخی دارد؛ به همین دلیل کتاب فاقد یکدستی در موضوع و روش تألیف و نگارش است.^۳

4. History -Remembered. Recovered. Invented- Princeton: Princeton University Press, 1975. Reprintes

New York: Simon and Schuster, 1987.

عنوان چهارمین اثر «حافظه تاریخی، کشف و بازسازی آن» است. هدف لوئیس در این کتاب بحث از فلسفه تاریخی است که به طور میدانی، برای تطبیق از تاریخ خاورمیانه استفاده می‌کند. همان‌طور که عنوان اشاره دارد، لوئیس تاریخ را به سه نوع تقسیم می‌کند. یاد از گذشته که افراد، قبایل و دولت‌ها در آن شریکند. دوم بازشناسی و بازاکتشاف تاریخ گذشته به مانند آنچه محمدرضا پهلوی تحت عنوان جشن‌های دو هزار و پانصد ساله برای تولد دولت هخامنشی برگزار کرد^۴ و نیز مانند حادثه مسادا در تاریخ یهودی، سوم بازسازی تاریخ که به هدف تحکیم سلطه و اهداف دیگر ارائه می‌شود. یکی از حساسیت‌های ذهنی لوئیس طعن بر تلاش‌های مسلمانان درباره اندلس است، با این تصور که مسلمانان می‌کوشند تا نقش تمدنی خود را در این بلاد بزرگ نشان دهند.

5. The Muslim Discovery of Europe, New York: W.W. Norton, 1982

پنجمین عنوان «کشف اروپا توسط مسلمانان» است. اصل این کتاب، بحثی است که در مجله «الدراسات الشرقيه والافریقیه، ۱۹۵۷» ارائه شده است. مؤلف در این بحث، به تلاش مورخان برای کشف اروپا برابر دنیای اسلام و موضع آنها نسبت به یکدیگر پرداخته است. در اصل وی در صدد بحث از چگونگی موضع دنیای اسلام نسبت به اروپاست و این که چگونه این موضع‌راهی از تجاهل تمام عیار تا خضوع و پذیرش غرب‌زدگی را طی کرده است. وی بر آن است که عامل این تجاهل، این باور مسلمانان بوده که اروپا چیزی برای عرضه به دنیای اسلام ندارد. دیگر آن که مسلمانان به همان چیزی از اندیشه و نظام که دارند می‌توانند بسنده کنند. [در نقد لوئیس باید گفت] درباره تجاهل مورد نظر مسلمانان نسبت به عادی بودن

۳. عبداللطیف طیابوی در کتاب المستشرق الناطقون بالانجلیزیه (ص ۱۳۱) به این مطلب اشاره کرده است.

۴. در متن عربی به اشتباه تولد دولت ساسانی آمده است. (مترجم)

رخدادهای دنیای اسلام تأکید کرده و از دولت اسلامی و اثرپذیری آن از عقیده اسلامی با اشاره به دولتی که پس از هجرت، توسط رسول خدا(ص) در مدینه ایجاد شد، سخن گفته است. ادوارد سعید در کتاب الاستشراق یادآور شده که این نوشتار، تکرار مقاله ای است که پیش از آن لوئیس درباره «مفاهیم اسلامی درباره انقلاب» (Islamic Concept of Rvolution) نوشته است.

*

3. Politics and war (In Islam) in the Legacy of Islam, edited by Joseph Schacht, C. E. Bpsworth. (oxford: 1974) pp.156-208.

این بحث نیز به عربی ترجمه شده است.^۵

لوئیس در این نوشتار، با اشاره به این سخن منسوب به عیسی(ع) که «مال قیصر را به قیصر بدهید و مال خدا را به خدا» به بحث از ارتباط دین و سیاست به صورت تطبیقی میان اندیشه اسلام و مسیحی پرداخته است. او همچنین از مسأله جهاد و فتوحات اسلامی سخن گفته، همان گونه که درباره کلمه «امت» نیز به بحث پرداخته است، با این تصور که اصل کلمه عبری است. وی همچنین از نامه های پیامبر به رؤسا و شاهان زمانش بحث کرده، در حالی که در درستی آنها اظهار تردید کرده است!

۴. الدولة والفرد فی المجتمع الاسلامی. بحثی است که لوئیس در کنفرانسی که یونسکو در اکتبر ۱۹۸۶ تحت عنوان «رؤية الاسلام السياسية والاخلاق» در پاریس منعقد کرد، ارائه نمود. ترجمه آن در مجله «الثقافة» (الجزائر، سال نهم، صفر-ربیع الاول ۱۴۰۶ / نوامبر-دسامبر ۱۹۸۵، ص ۷۱-۸۷) به چاپ رسید. لوئیس همین بحث را به گونه ای مختصر در مجله «مدرسة الدراسات الشرقية والافريقية» سال ۱۹۸۶ تحت عنوان

"On the Quietist and Activist Traditions in Islamic Political Writing" in Bulletin of the school of Oriental and african Studies, vol.49 (1986): pp.141-147

۵. الحرب والسياسية فی الاسلام فی تراث الاسلام، نوشته جوزف شاخت و باسورث، ترجمه محمد زهیر المهموری و حسین مؤنس و احسان صدقی العمه. تعلیق و تحقیق شاکر مصطفی و مراجعه فواد زکریا (کویت، ۱۹۸۸) چاپ دوم، ص ۲۲۹-۳۳۰.

وضعیت اروپا در قرون وسطی، باید توجه داشت که این تنها نظر مسلمانان نیست، بلکه یک باور علمی رایج است. درباره اکتفای به داشت ها نیز میان زمینه های فکری و نظامی که اسلام عرضه کرده و بر هر آنچه که بشر می تواند بدان برسد برتری دارد، با اقتباس از علم و فن باید تفاوت گذاشت. تاریخ نشان می دهد که مسلمانان باب بهره گیری از سایر تمدن ها را گشوده بودند و کارهای ترجمه در همه زمینه ها مؤید این مسأله است.

ب. اندیشه سیاسی اسلام و جنبش های اسلامی معاصر

مبحث اندیشه سیاسی، از مباحث مورد علاقه لوئیس است. تلاش وی نیز در بحث از جنبش های اسلام از دو زاویه است. نخست موضع آنها نسبت به فلسطین و دیگری موضع آنها نسبت به غرب. از جمله نوشته های وی در این زمینه موارد زیر است:

1. "Communism and Islam" in International Affairs, Vol. 30 Jan. 1954, pp.1-12

«کمونیسم و اسلام» چاپ شده در مجله مسائل بین المللی، ۱۹۵۴. اصل این نوشته، بحثی است که او در Chatham House در ششم اکتبر سال ۱۹۵۳ ارائه کرده است. وی تلاش کرده تا قرابتی میان اندیشه کمونیسم و اسلام، به ویژه در زمینه سلطه و پذیرش آن به دست دهد.

2. Return of Islam in Commentary, Jan 1967, pp.89-

101

«تفسیری از بازگشت اسلام» این مقاله بار دیگر در نشریه Middle East Review و برای بار سوم ضمن کتابی با عنوان زیر چاپ شده است:

Religion and Politic in the Middle East, Princeton: Princeton University Press, 1981

مجله «الدعوة المصرية» که در اطریش چاپ می شود، این نوشتار را ترجمه کرده و ضمن شماره های ۸۴-۸۹ از ذی قعدة سال ۱۴۰۳ تا صفر ۱۴۰۴ آن را منتشر کرده است.

لوئیس در این نوشتار، بر اهمیت دین اسلام و نقش آن در

چاپ کرد. مؤلف در این بحث به برخی از مسائل مهم در اندیشه سیاسی اسلام پرداخته که شاخص ترین آنها پذیرش سلطه از سوی فرد است. وی فکر سیاسی-اسلامی را در این زمینه، به دو موضع تسلیم و تمرّد تقسیم کرده و با ارائه دلایلی تلاش کرده تا ثابت کند موضع غالب، موضع تسلیم و خضوع بوده است. وی در این بحث، آنچه را در جامعه اسلامی رخ داده به پای باورهای اسلامی گذاشته که انسان مسلمان را به مجرد اظهار شهادتین از بندگی و ذلت در برابر هر چیزی جز خدای واحد خارج می کند.

5. Usurpes and Tyrants: Notes on Some Islamic Political Terms in Logos Islamikos: Studia islamica in honorem Georgii Michaelis Wickens, edited by proger M. Savory and Dinisius A. Agius, pp.259-267, Papers nin Mediaeval Studies6. Toronto: 1984.

«غاصبان و زورگویان» ملاحظاتی است درباره برخی از اصطلاح های سیاسی-اسلامی (۱۹۸۴). چنین به دست می آید که بحث از اصطلاحات و مفاهیم، از مسائل مورد توجه لوئیس است، به طوری که در بسیاری از مقالات به آنها پرداخته و در نهایت کتابی با عنوان «زبان سیاسی اسلام» منتشر کرده است:

Political language of Islam, Chicago and London, 1988

لوئیس در نظارت و اشراف بر محقق یهودی به نام Ami Ayolan بحثی را با عنوان «نظرة الشرق الاوسطین للغرب: دراسة فى المصطلحات السياسية» در سال ۱۹۸۰ انجام داد. «نگاه خاورمیانه ای ها به غرب، تحقیقی در اصطلاحات سیاسی». پیش از آن لوئیس اندکی پس از جنگ جهانی دوم کتابی با عنوان

Handbook of Diplomatic and Political Arabic (London: 1947)

Reprinted in 1956

«راهنمای اصطلاحات دیپلماتیک و سیاسی عربی» (۱۹۳۷)

و تجدید چاپ (۱۹۵۶) به چاپ رسانده بود.

6. Islamic Political Movements "in Middle East In-sight. 1954

3, (April 1984) pp.12-17

جنبش های سیاسی در اسلام. این نوشتار بار دیگر در

مجله Middle East Review تابستان ۱۹۸۵، ص ۲۳-۲۷) چاپ شد. لوئیس در این نوشتار، به تلاش دولت های اسلامی در همکاری و ایجاد مؤسسات و نشست های بین المللی مانند رابطه العالم الاسلامی و سازمان کنفرانس اسلامی اشاره کرده است. وی به طور غیر مستقیم، مسأله حضور دین را در میان دولت ها به تمسخر گرفته و نمونه هایی از دولت های اروپایی در ارتباط با ملت هایشان که کاتولیک یا پروتستان بوده اند و نیز نشست های دولت های جنوب شرق آسیا که بودایی هستند، ارائه داده است.

زمانی که انقلاب ایران انجام شد، لوئیس بار دیگر به بحث از انقلاب در اسلام و اندیشه سیاسی در مقالات روزنامه ای به ویژه در مجله New York Review of book پرداخت. در اینجا باید از کتاب او که شهرت زیادی یافت و به زبان عربی هم ترجمه شد، یعنی کتاب الشرق الاوسط والعرب که توسط نبیل صبحی ترجمه (بدون مشخصات محل نشر و ناشر و همان توسط دارالمختار الاسلامی) چاپ شد، اشاره کنیم. لوئیس در این کتاب به مسائل مختلفی پرداخته که از جمله آنها غرب گرایی و عقیده اسلامی است.

ج: فرقه های اسلامی

1. The Origins of Ismalism. (Cambridge: 1940) re-printed in New York 1975

«اصول الاسماعیلیة» ترجمه خلیل احمد جلو و جاسم محمد الرجب، بغداد مکتبة المثنی، ۱۹۵۴. این کتاب رساله دکترای لوئیس است که آن را به مدرسه مطالعات شرقی و افریقایی در سال ۱۹۳۹ ارائه کرده و یک سال پس از آن منتشر شده است. رساله زیر نظر هامیلتون گیب به انجام رسیده است. وی بحث را در دو قسمت عنوان کرده. قسمت نخست از مصادر سخن گفته و آنها را به مصادر شیعی و سنی تقسیم کرده و ارزش منابع سنی را، هم به دلیل مسائل اختلافی میان سنی و شیعه و هم از آن رو که سنیان از منابع شیعی آگاهی نداشته اند، اندک دانسته است. در قسمت دوم، از اصل موضوع سخن گفته

نزدیک است. لوئیس از رده و راه‌های تطبیق ارتداد نیز بحث کرده است.

7. "The Faith and Faithful" in the World of Islam (London: 1976) pp.23-40.

این کتاب در امریکا با عنوان «الاسلام و العالم العربی» چاپ شده است.

8. Islam and the Arabic World, New York, 1976

این کتاب با اشراف و مقدمه شش صفحه‌ای لوئیس که به مسائل مختلفی از تاریخ اسلام پرداخته، منتشر شده است. نقطه ثقل آن بحث، تاریخ سیاسی است که در ضمن عناوینی فرعی تر مانند طبیعت دولت اسلامی، نخستین وظایف، خلافت، گریز عرب از سلطه و جز آنها آمده است.^۶

اما اصل بحث را لوئیس به اختصار برگزار کرده پس از آن به ارکان پنجگانه پرداخته، سپس از جوامع مختلف و مناسبات اهل ذمه و دیگر قضایایی سخن گفته که در جای دیگری به آن پرداخته خواهد شد.^۷

د: جامعه اسلامی

عبدالعزیز الدوری این بحث را تحت عنوان «النقابات الاسلامیه» ترجمه و در مجله الرساله (مجله ۸، ص ۶۹۶-۶۹۸؛ ۷۳۵-۷۳۷؛ ۷۸۸-۷۸۶؛ ۹۷۳-۹۷۵) منتشر کرده است.

1. The Islamic Guilds" in Economic History Review 8 (1937) pp.20-37

لوئیس این مسأله را از زاویه اقتصادی و اجتماعی مورد بحث قرار داده است. نقابت‌ها در دوره نخست برگرفته از جنبش‌ها و فرقه‌های منحرف بوده است. وی در ضمن بحث از نقابت‌ها به نظام‌سازی اجتماعی و اقتصادی پرداخته و در بحث، به آنچه استادش ماسینیون نوشته، استناد کرده است.

۶. محمد صالح الشوریجی؛ «من کتب المهرجان: العالم الاسلامی بإشراف برنارد لوئیس». (مجله «الداره» ریاض، ش ۳، ۴، سال دوم، شوال ۱۳۸۶) ۱۹۷۶، ص ۱۱۳-۱۳۳. قابل توجه آنکه شوریجی به اشتباه تصور کرده که این کتاب ضمن مهرجان العالم الاسلامی که در ۱۹۷۶ در لندن برگزار شده و با تأمین مخارج آن از سوی دول عربی و اسلامی سه ماه ادامه داشته، چاپ شده است. طیب‌اوی (المستشرق، ص ۱۲۹) نوشته است: انتشار این کتاب برای فرد ناآگاه این تصور را به وجود می‌آورد که با مهرجان العالم الاسلامی ارتباط دارد.

۷. مقصود مؤلف ابواب دیگر کتابش با عنوان الاستشراق والاتجاهات الفکریه فی التاریخ الاسلامی است.

است. وی در این باره، به بحث‌های فراوانی که مستشرقان نوشته‌اند، مراجعه کرده و گویا شاگردی لوئیس نسبت به ماسینیون سبب علاقه او به این قبیل مباحث فرقه‌ای شده است. لوئیس مقالات دیگری هم درباره فرقه‌های اسلامی دارد. از جمله:

2. "Saladin and the Assassins" in Buketin of the school of Oriental and African Studies, 15 (1952) pp.239-245

صلاح الدین و حشاشین

3. "the Sources of the History of the Syrian Assassins" in Speculum 17 (1952) pp.475-486.

منابع تاریخ حشاشین در سوریه

4. "Assassins of Syria and Islamilis of Persia" in La Persia nel Medioevo (Rome:1971) pp.573-580.

حشاشین در سوریه و اسماعیلی‌ها در فارس

5. The Assassins: A Radical Sect in Islam (London: 1967) New York: 1968.

این کتاب را سهیل زکار تحت عنوان «الحشیشه» (دمشق، ۱۹۷۱) و بار دیگر محمد العزب موسی (قاهره ۱۹۸۶) ترجمه کرده‌اند. این کتاب افزون بر آن که به تاریخ این فرقه افراطی پرداخته، تلاشی است از سوی لوئیس برای دادن جلوه‌ای زیبا به این فرقه. با این تصور که فرقه مزبور صاحب اندیشه سیاسی و اقتصادی بوده و انگیزه آن مبارزه علیه فساد دولت‌های حاکم بوده است.

6. "Some Observation on the Significance of Heresy in the History of Islam" In Studia Islamica 1 (1952) pp.43-63.

ملاحظات دربارۀ بدعت‌گرایی در تاریخ اسلام (۱۹۵۳).
لوئیس در این نوشتار به بحث از عقیده اسلامی و بنیادهای آن پرداخته و بویژه بر اجماع و عدم امکان آن سخن گفته است. همین‌طور از اصطلاح «هرطقه» و ریشه مسیحی آن و نیز عدم اصالت آن در عقیده اسلامی و این که اصطلاح بدعت و غلو به آن

2. Men, Women and Traditions in Turkey. The Geographical Magazine December, 1959 pp.346-354

«مردان، زنان و عادات در ترکیه». این بحث در «المجلة الجغرافية» در شماره دسامبر ۱۹۵۹ چاپ شده است. لوئیس در این بحث روابط بین مرد و زن را در ترکیه مورد بحث قرار داده و به عادت های ترکی ناشی از ورود و یا تحکم تفکر لائیک، بر این مناسبات بحث کرده است.

3. "Government, Society and Economic Life Under the Abasids and Fatmids" in the Cambridge Medieval History (New edition) vol.4. Cambridge:1966.

حکومت، جامعه و زندگی اقتصادی در دولت عباسیان و فاطمیان.

4. Sources for the Economic History of the Middle East in Studies in the Economic History of the Middle east From the Rise of Islam to Present Day. (edited by M. A. Cook), London: 1970) pp.78-92

«منابع تاریخ اقتصادی خاورمیانه از ظهور اسلام تا عصر حاضر (۱۹۶۶)».

هد: دولت عثمانی و ترکیه جدید

کار لوئیس روی دولت عثمانی و ترکیه جدید با انتشار نخستین کار او در این زمینه در سال ۱۹۵۰ با عنوان زیر آغاز شد.

1. Notes and Document From the Turkish Archives (Jerusalem: Israel Oriental Society: 1952).

«یادداشت ها و اسناد آرشیو ترکیه. جمعیت شرق شناسی اسرائیلی، ۱۹۵۲.

لوئیس کتاب دومش را که «ظهور ترکیه جدید» نام داشت با عنوان زیر منتشر کرد:

2. The Emergence of Modern Turkey (London and New York: 1961).

متن اصلاح شده آن در سال ۱۹۶۸ چاپ شد و پس از آن در سال های ۱۹۶۹ و ۱۹۸۷ تجدید چاپ شد. وی در سال ۱۹۶۳ کتاب دیگری را درباره تمدن عثمانی منتشر کرد:

3. Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire (Norman: University of Oklahoma Press: 1963).

«استانبول و تمدن امپراطوری عثمانی». این کتاب به زبان

عربی ترجمه شده و چاپ نخست آن در بنغازی در لیبی به سال ۱۹۷۴ و چاپ دوم آن با ترجمه رضوان سید با عنوان «استانبول و حاضرة الخلافة الاسلامیه» (جده، الدار السعودیه، ۱۴۰۲/۱۹۸۲) به شکل خوبی چاپ شده است. هدف لوئیس در این تألیف، طعنه در اندیشه سیاسی اسلام، موقعیت علما در اسلام و نیز طعنه در عبادات است. مترجم، به رغم آنکه تخصصی در مورد مسائل دولت عثمانی ندارد، تعلیقاتی در ردّ بر لوئیس در مسائل اسلامی نوشته که خشم لوئیس را برانگیخته است. مترجم این مطلب را در مقدمه آورده است. لوئیس درباره ترکیه مقالات دیگری هم دارد که عبارتند از:

1. "The Ottoman Archives as Source For the History of the Arab Lands" in Journal of the Royal Asiatic Society (1951) pp.139-155.

«آرشیو عثمانی، منبعی برای تاریخ سرزمین های عربی».

2. "Tectnet Developments in Turkey" in International Affairs, 27 (1951) pp.320-331.

«تحولات جدید در ترکیه» در مجله مسائل بین الملل (۱۹۵۱)

3. "The Impact of the French Revolution on Turkey" in Journal of World History. 1 (1952) pp.105-125

«تأثیر انقلاب فرانسه در ترکیه» در مجله تاریخ جهان (۱۹۵۲). لوئیس در این مقاله تأثیر انقلاب فرانسه را از زاویه فکری با بحث از دلائل مقبولیت انقلاب فرانسه آغاز کرده و دلیل آن را چنین عنوان کرده که انقلاب به دلیل اعتقادش به جدایی دین از سیاست یا به تعبیری علمانیت، با مسیحیت دشمنی می کرده است. همچنین لوئیس برخی از اندیشه هایی به مانند آزادی و برابری را که معتقد است به ترکیه انتقال یافته، مورد بحث قرار داده است.

4. "Islamic Revival in Turkey" in International Affairs, vol.18 Jan. 1952, pp.38-48

«احیای اسلام در ترکیه» در مجله مسائل بین المللی،

عثمانی کوتاهی‌هایی صورت گرفته است. پس از آن سه دسته عوامل را که به نظر وی در سقوط دولت عثمانی مؤثر بوده، یادآور شده است. نخست عوامل حکومتی، دوم عوامل اقتصادی و اجتماعی، سوم تحولات اخلاقی، فرهنگی و فکری.

مجلد ۱۸، ۱۹۵۲.

7. Turkey: westernization" in Unity and Variety in Muslim Civilization, edited by G.Evon Gruncbaun, Chicago: University of Chicago Press, 1956.

«ترکیه و غرب گرایی» این نوشتار ضمن کتابی با عنوان «وحدت و کثرت در تمدن اسلامی» در امریکا انتشار یافته است. این مسأله نشانگر پیوند لوئیس از همان آغاز با امریکا، مستشرقان آن و مؤسسات علمی آن دیار است. لوئیس در بحث خود درباره غرب گرایی در ترکیه از ایجاد نظام پارلمانی و حزبی یاد کرده و به رغم آنکه سیر غرب گرایی در ترکیه همزمان با سایر بلاد اسلامی و از اواخر قرن نوزدهم میلادی آغاز شده، اما در ترکیه موفقیت بیشتری به دست آورده است. لوئیس پس از بحث از دلایل این موفقیت، بر این نکته تأکید کرده است که عقلانیت ترک‌ها تا آنجا از غرب تأثیر پذیرفته که گویی غربی شده است. دلیل این امر، توانایی شمولیت یک کل ترکیب شده از اجزاء داخلی و مرتبط با هم، به جای یک دید جزئی به مسائل بود. وی در ضمن، به پیوند ترکیه با اسلام و ارتباط آن با غرب نیز می‌پردازد.

8. "What gave we done to ger lately: Turkey Turns Away" in the new Republic, February 18, 1978

«در نهایت کار چه کردیم؟ ترکیه فاصله می‌گیرد». لوئیس در این نوشتار انتشار غرب گرایی ترکیه را از نظر سیاسی و فکری دنبال کرده، اما اشاره کرده است که در سر راه این جهت‌گیری، مشکلاتی پدید آمده که برخی از آنها عبارتند از:

۱. اسلام‌گرایان که مخالف القای خلافت بوده و حکومت شرعی را طالبند.
۲. چپ‌گرایان.

لوئیس از مداخله ترکیه در قبرس سخن گفته و این که امریکا در حالی که یونان را مسلح می‌کند، از مسلح کردن بیشتر ترکیه امتناع می‌ورزد!

۳. مبلغان دعوت اسلامی در ترکیه که علی‌رغم علمانی بودن آن و رد مناسبات و روابط اسلامی، هنوز چهره‌های

لوئیس در این مقاله، مظاهر احیای اسلام در ترکیه بویژه بعد از مرگ مصطفی کمال را مورد بحث قرار داده است. نخستین مورد از نظر فرهنگی، برخورد ترک‌ها با ترجمه دایرةالمعارف الاسلامیه مستشرقان به همان شکل غربی است. آنها ذیل هر مدخلی از مدخل‌ها، تعلیقات زیادی که خطاها و اشتباهات مستشرقان را نشان می‌دهد، افزودند. نمونه دوم از جنبش احیای اسلام، درخواست آموزش‌های اسلامی در مدارس است؛ این حرکت در گسترده‌گی چاپ کتاب‌های اسلامی و رفت و شد در مساجد نیز خود را نشان می‌دهد. علی‌رغم وجود این پدیده‌ها، لوئیس بعید می‌داند که ترک‌ها یا سایر مسلمانان بتوانند میان بهترین‌های شرق و غرب جمع کنند، زیرا فایده‌ای در این کار وجود ندارد.

5. "Constantinople and the Arabs "In The of Constantinople: A Sysposium (London): Uni-fall and African Studies, 1955) PP. versity School of Oriental 12-17

این متن به ترکی ترجمه شده است. موضوع آن «قسطنطنیه و عرب» است که در کنفرانسی درباره سقوط قسطنطنیه ارائه شده و ضمن مجموعه بحث‌های کنفرانس مزبور توسط مدرسه مطالعات شرقی و آفریقایی در سال ۱۹۵۵ چاپ شد. این کنفرانس در ماه می ۱۹۵۳ به مناسبت پانصدمین سالگرد فتح قسطنطنیه (سقوط قسطنطنیه) برگزار شد. لوئیس در این بحث از تلاش‌های مکرر مسلمانان برای فتح این شهر سخن گفته و برخی از احادیث پیشگویانه در فتح این شهر را یاد کرده، اما به اسناد احادیث مزبور و درجه صحت آنها توجهی نکرده و تنها به ذکر آنها در کنز العمال بسنده کرده است. وی عدم تحقق این پیشگویی‌ها را یادآور شده و آنها را به تمسخر گرفته است.

6. "sSome Reflection on Decline of the Ottoman Empire" in Studia Islamic 9 (1958) PP.11-24

«بازتاب‌های سقوط امپراتوری عثمانی» (۱۹۵۸). لوئیس در آغاز این بحث یادآور شده که در بررسی اضمحلال دولت

برجسته ای را به جوامع اسلامی عرضه می کنند.

و: یهود، اسلام و فلسطین

یهودی بودن لوئیس به روشنی در میان راه حل هایی که وی در مباحث مختلف به دست می دهد، آشکار است. اما روشنی بیشتر آن، در توجه خاص وی به تاریخ یهود و مسأله فلسطین از سال ۱۹۶۸ به بعد جلوه می کند که شامل کتاب ها، مقالات و بحث هایی بالغ بر بیست عنوان است. برخی از آنها را نام می بریم:

1. "A Jewish Source on Damascus Just After the Ottoman Conquest" in Bulletin of the School of Oriental and African Studies. vol.10 (1939) pp.167-84

«منبعی یهودی از دمشق بعد از فتح شهر توسط عثمانی ها». لوئیس ترجمه و تعلیقی بر این منبع یهودی مجهول النسبه دارد؛ به طوری که جهانگرد مزبور، دمشق را از زاویه اقتصادی مورد بحث قرار داده و به چگونگی وضع یهودیان در دمشق و معابد آنها و نیز وضع اقتصادی و رباخواریشان که تا ۲۴ درصد می رسد، پرداخته است.

2. Note and Documents from the Trukish Archives: A Contribution to the History of the Jews in the Ottoman Empire (Jerusalec: Israel Orintal Society, 1952).

یادداشتها و اسنادی از آرشیو ترکیه: «نقش یهود در دولت عثمانی» (قدس، انجمن شرق شناسی اسرائیلی، ۱۹۵۳). از عنوان فرعی این مقاله چنین به دست می آید که هدف از این نوشتار، عرضه تاریخ یهود با تکیه بر اسناد عثمانی است. مطلب مزبور از فصول کتاب، بیشتر روشن می شود:

الف: آرشیو عثمانی منبعی برای تاریخ یهود

ب: یهود در فلسطین در قرن شانزدهم میلادی

ج: یهود در شهرهای سوریه در قرن شانزدهم

د: طرد یهودیان از صغه در سال های ۱۵۷۶-۱۵۷۷

3. "The Arab-Israeli War: The Consequences of defeat" in Foreign Affairs. vol.46 January 1968.

«جنگ عربی-اسرائیلی: پی آمدهای شکست»

لوئیس مقاله خود را با شعار برخی از دولت های عربی پس از شکست جنگ ۱۹۶۷ آغاز می کند که چنین بود: «از بین بردن آثار دشمنی». وی تحقق چنین هدفی را در این قرن که جنگ های

زیادی در آن ایجاد شده بعید می داند، قرنیه که میلیون ها نفر دیارشان را ترك کرده اند. تصور وی آن است که امکان ابطال نتایج جنگ یا بازگردان شرایط گذشته نیست. پس از آن لوئیس از دفاع شوروی سابق از عرب ها-به تصور خودش-سخن می گوید.

4. The pro-Islamic Jew" in Judaism (New York) vol.17, No.4, Fall Issue 1968. 391-404.

«یهودی مدافع اسلام». منتشر شده در مجله فصلی حیاة اليهود و فکرهم (۱۹۶۷)

لوئیس در این مقاله از دزرائیلی-رئیس الوزرائی بریتانیا- (۱۸۰۶-۱۸۸۸) و موضع وی در حمایت از دولت عثمانی در برابر روسیه سخن می گوید، در حالی که وی به طور کلی از آنچه درباره دزرائیلی یا لرد نیکو نسفیلد و مواضع او در تحکیم استیلای بریتانیا بر کانال سوئز در سال ۱۸۷۵ گفته شده، خودداری کرده است. تردیدی نیست که اقدامات دزرائیلی از روی دوستی با عثمانی یا استقرار کارها نبود، بلکه برای دستیابی به اهداف بریتانیا و در نتیجه حفظ منافع یهودی ها بود.^۸ لوئیس این مقاله را با این هدف نگاشته تا از برخی مستشرقان یهودی و سهم آنها در مطالعات عربی-اسلامی با تمجید و تقدیر از آنها یاد کند. وی از جمله، از مار جلیوٹ سخن گفته است.

5. "The Great Powers, The Arabs and the Israelies" in the Forign Affaers, vol.46, No 1969, pp.642-652.

«دولت های بزرگ، عرب و اسرائیلی ها» چاپ شده در

۸. النشاط السرى اليهودى فى الفكر والممارسة، غازى محمد فريح، (بیروت، ۱۹۹۰/۱۴۱۱) ص ۱۶۳ و بعد از آن. مؤلف دلائل قابل اعتمادی بر حمایت دزرائیلی از یهود آورده است. نیز بنگرید به آنچه عاصم حمدان علی نوشته با عنوان من ملاحم التأمیر الصهيونى فى الفكر الاربى در «المدينة المنورة» شماره ۸۲۴۵، ۱/۵/۱۴۱۰. در آنجا از Mecgeal Foot نقل کرده که در کتاب «دیوان التکریم» گفته است: محققان بر این باورند که بنجامین دزرائیلی از سال ۱۸۳۳ یعنی پنجاه سال پیش از ظهور حرکت صهیونیستی به عنوان یک حرکت سیاسی، نمادی تعالیم صهیونیسم بوده است.

گفت و اشاره کرد که وی به تازگی از سفر اسرائیل و مصر بازگشته است. جاکسون در نطق خوش آمدگویی خود به لوئیس گفت: من اعتقاد شدیدی به تاریخ به عنوان راهنمای تصمیمات عاقلانه در مسائل خارجی و دفاعی دارم، چرا که بدین ترتیب می توان مسائل دشواری مثل آنچه ما امروز در مسأله اعراب و اسرائیل با آن درگیریم، حل کرد. او افزود: کمتر کسی هست که با لوئیس در فهمش از تاریخ در مسأله ای برابری کند. او به عنوان یک مورخ برجسته و متخصص در مسائل خاورمیانه، می تواند پرتو جدیدی در روابط شرق و غرب و تحولات خاورمیانه بیفکند. پس از شناسایی مختصر از لوئیس و کارهای علمی او، لوئیس سخنرانی خود را آغاز کرد و به دنبال آن، جلسه پرسش و پاسخ ادامه یافت. پس از آن بود که همگی از لوئیس در شگفت شده و به خاطر سخنرانی و گستره اطلاعات و فهم عمیقش از مسائل از وی تشکر کردند. این سخنرانی با عنوان زیر، در ضمن اسناد کمیسیون روابط خارجی آمریکا آمده است:

The present stage of the Arab-Israeli conflict.

لوئیس در این سخنرانی، مسأله گفتگو با اسرائیل را مطرح کرد و تأکید نمود که این قبیل گفتگوها جز با اعتراف به وجود اسرائیل، به نتیجه نخواهد رسید؛ پس از آن است که باید از حدود آن سخن گفت. بدون پذیرفتن این شرط، گفتگوها به نتیجه نخواهد رسید. بحث از تعیین حدود هم به رغم دشواری، می تواند با گفتگو و مناقشه و گاه ابزارهای دیپلماتیک حل شود. لوئیس در طول سخنرانی، خود به معاهده صلح بین اعراب و اسرائیل به عنوان وسیله ای برای طبیعی کردن مناسبات میان تمام طرف های درگیر دعوت می کرد.

قابل توجه آن که بخش فرهنگی وزارت خارجه اسرائیل در قدس، یک ماه پس از سخنرانی اقدام به نشر کامل آن کرد، اما لوئیس به این قبیل اقدامات سیاسی در کتابی که به عنوان بزرگداشت وی در سن هفتاد سالگی اش نشر شده، اشاره ای نکرده است.⁹

9. "The Anti-Zionist Resolution" in Forwign Affairs, vol.55 october, 1967. pp.54-64.

9. The Islamic World: From Classical to Modern Times, edit- ed by C. E Bosworth etol, princeton, 1989, pp. x111- xxv

مجله روابط بین الملل. لوئیس در این مقاله از تلاش هایی که دولت های بزرگ برای حل سیاسی مناقشه اعراب و اسرائیل می توانند داشته باشند، سخن گفته و روشن کرده است که چگونه شوروی از این نزاع توانسته موفقیت خود را در این منطقه افزایش دهد. او برخی مسائل را که نشان می دهد روسیه تمایل به شکست اعراب دارد تا بتواند اعتماد و تکیه آنها را بر خود به همراه داشته باشد، مطرح کرده است.

6. Semites and Anti-Semites: Rase in The Arab-Israel Conflict" in Survey. No.2. Spring 1971, pp.169-84.

«سامی ها و دشمنان سامیان، عصبیت در نزاع عربی- اسرائیلی» (۱۹۷۱). لوئیس با این نوشته در قضیه نزاع اعراب و اسرائیل از زاویه سیاسی به بحث نژادی می رسد و بحث انتقال دشمنی با سامیان را از اروپا به دنیای عرب مطرح می کند. این مطلب موضوع کتابی می شود که وی در سال ۱۹۸۶ آن را نوشت. مقاله مزبور در اصل سخنرانی وی در معهد مناسبات اقوام در لندن در فوریه ۱۹۷۱ است.

7. The Palestinians and the PLO: A Historical Approach" in Commentrary, Jan. 1975, pp.32-48.

این کتاب دفاع از یهود و صهیونیسم و بر ضد سازمان فلسطینی الفتح است.

8. Hearings before the Permanent Subcommittee on Inof the Committee on Government Operotions vestigations United States Senate Ninety-Third Congress-Second Session- Part3 with Bernard Lewis.

با توجه به کارهای گسترده لوئیس در زمینه مناسبات عربی-یهودی و وسعت دامنه ارتباط های لوئیس با مراکز سیاسی صهیونیستی، کمیسیون روابط خارجی در کنگره آمریکا برای بار دوم او را دعوت کرد تا تحت عنوان «وضعیت فعلی نزاع عربی-اسرائیلی» سخنرانی کند. این سخنرانی در هشتم مارس ۱۹۷۴ انجام شد. کمیسیون روابط خارجی تحت ریاست هنری جاکسون بود که در ابتدا به سخنران خوش آمد

زمانی که سازمان ملل متحد قطعنامه ای را دائر بر نژادی بودن صهیونیسم صادر کرد، لوئیس با نوشتن مقاله ای که با سرعت عجیبی در مجله Foreign Affairs منتشر شد به رد آن پرداخت و کوشید تا صهیونیسم را از نژادگرایی تیره کرده و اقدام مشترک روسیه و عرب را در صدور چنین قطعنامه ای یک توطئه عنوان کند.

گرایش ضد سامی جدید

15. Semites and Anti Semits (New York: 1986).

«سامی ها و دشمنان آنها». این متن چاپ مجدد مطالبی است که پیش از این در برخی روزنامه ها و نشریات چاپ شده است. قابل توجه آنکه لوئیس مقاله پیشین خود را با تغییرات مختصری در این کتاب آورده؛ معمولاً با حذف و اضافه دو یا سه کلمه. شاید این اقدام مربوط به حق نشر و مسائل مالی مربوط به آنها باشد.

روشن است که این قبیل اقدامات لوئیس در دفاع از اسرائیل و داشتن موضع صهیونیستی چندان بی فایده نبود. نتیجه آنکه مسؤولیت معهد انبرگ Annenberg که کارش تحقیقات یهودی و خاور نزدیک است به او سپرده شد. اهداف این مرکز علمی در مجله فصلی یهود در ماه جولای ۱۹۸۶ با مشخصات زیر اعلام شد:

Annenberg Research Institute For Judaic and Near Eastern Studies: Statement of Purpose, in the Jewish Quaterly Review, vol. LXXXVII, No 1 (July 1986) p.1-4

همان طور که اشاره شده تلاش های لوئیس درباره یهود و تاریخ آن در ارتباط با حفظ دولت آنها، تنها به نوشته های پیشگفته - که مشخصه سیاسی دارد - خلاصه نمی شود، بلکه تحقیقات دیگری نیز هست که ضمن آن به مسائل دیگری از تاریخ یهود توجه شده است از جمله:

16. (Coauthor with Amnon Cohen) Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century (princeton: princeton University Press, 1978).

کاری مشترک با آمون کوهین «اقامت و اسکان در شهرهای فلسطین در قرن شانزدهم» دانشگاه پرینستون، ۱۹۷۸

17. "palestine: on the History and Geograohly of A Name" in International History Review, vol.11, January 1980, pp.1-2.

فلسطین، درباره تاریخ و جغرافیای این نام

18. A Letter from Little Menahem in Studies in Ju-

10. "Setting The Arab-Israeli Conflict" in Commentary. vol.63, june 1977, pp.50-65.

حل نزاع عربی-اسرائیلی. این نوشتار ادامه تلاش های لوئیس در این زمینه است که می کوشد عنوان «تلاشگر برای اصلاح» را به خود بیفزاید.

11. "Is peace still Possible in the Middle East: the Egyotian Perspective" in Commentary. vol.66 July 1978. 37-54.

آیا صلح امکان تحقق در خاور میانه دارد؟ دیدگاه مصر در این باره، در مجله کامتری، ۱۹۸۷

12. "The basase of Political Power and Perceptions in the Middle East" in the Political Economu of the Mikkle East: 1973-78, A Comoendium of Oaoers submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United State, Washington D.C. Government Printing Office, 21 Aoril 1980.

«مبانی نیروهای سیاسی و مفاهیم در خاور میانه» این بحث ضمن مجموعه ای تحت عنوان اقتصاد سیاسی در خاور میانه از سال ۱۹۷۳ تا ۱۹۷۸ از کمیته مشترک در کنگره آمریکا فراهم آمده و از سوی چاپخانه حکومتی در واشنگتن در ۲۱ آوریل ۱۹۸۰ منتشر شده است. این بحث دو سال پیش از آن که لوئیس تابعیت دولت آمریکا را بگیرد به حکومت آمریکا تقدیم شده است.

13. The Jews of Islam (princeton: Princeton University Press, 1984).

لوئیس در این کتاب تلاش کرده تا نشان دهد دشمنی با یهود که در اروپای قرن نوزدهم بوده به توسط استعمار و برتری فکری-سیاسی غرب به سرزمین های عربی انتقال یافته است.

14. The New Anti-Semitisim" in New York Review of Book. Aoril 10, 1986.

به بحث تاریخی از مستشرقان انگلیسی در زمینه علوم عربی نشست است در حالی که تنها جنبه های مثبت را آورده. از جمله وقتی درباره Bedwel مستشرق بحث می کند، از کتاب او درباره پیامبر که سراسر آن حقد و کینه و عصبیت نسبت به آن حضرت است، بحثی نمی کند و تنها از تلاش های او درباره علوم عربی صحبت می کند. در متن عربی آن وقتی نام پیامبر می آید، تعبیر النبی الکریم - صلی الله علیه وسلم - آمده، اما در متن انگلیسی چنین چیزی نیست.

تلاش های لوئیس در زمینه استشرق و دفاع از آن ادامه یافت. او در بیست و سومین کنفرانس بین المللی مستشرقان که در جولای ۱۹۷۳ در پاریس تشکیل شد، شرکت کرد و ریاست جلسه های پژوهشی را درباره ترکیه بر عهده گرفت. در همین نشست بود که نام کنگره به «کنگره بین المللی علوم انسانی در آسیا و شمال آفریقا» تغییر یافت. لوئیس از طرفداران این تغییر نام بود، به طوری که در مقاله ای که در رده کتاب «الاستشراق» ادوارد سعید نوشته به این مطلب اشاره کرده است.

لوئیس موضع ویژه ای درباره استشرق دارد که در این نکته خلاصه می شود و آن اینکه غرب از مرحله امپریالیستی گذشته و بیشتر مستشرقان (اگرچه اکنون این نام را نمی پذیرد) جز برای دستیابی به شناخت و معرفت تلاش نمی کنند. آنچه که آنها را به تحقیق وامی دارد تنها کسب معرفت است که برگرفته از واقع نگری آنها در شیوه پژوهش است. طبعاً آنها فاقد عصبیت نژادی یا سلطه جویی اند که مستشرقان دوره میانی اروپا نسبت به مسلمانان داشتند. عنوان مقاله وی چنین است:

1. "The study of Islam" in Encounter (London) vol. 38 January 1972. pp.31-39

لوئیس در این مقاله به بحث درباره اسلام از قرون وسطی تاکنون می پردازد. او به اهدافی مانند تلاش های بیشتری برای

daism ank Islam in Honer of Professor S.D. Goitein's 80 Birthday (Jerusagem Magnes Press, 1981)

«رساله ای از مناحیم کوچک» در کتاب «دراسات فی اليهودیه والاسلام» انتشار یافته به عنوان بزرگداشت اس. دی جویتن به مناسبت هشتاد سالگی او. این کتاب در سال ۱۹۸۱ در قدس چاپ شد.

19. Coiditor with Benjamin braude: Christians and Jews in the Ottoman Empire.2 vol, (New York: 1982).

کار مشترک با بنیامین برود در نگارش کتاب «مسیحیان و یهودیان در دوران عثمانی» که در دو جلد به سال ۱۹۸۲ در نیویورک چاپ شد و مجموعه سخنرانی هایی است در کنفرانسی که با همین عنوان برگزار شده است.

20. The Decline and Fall if Islamic Jewry" in Commentary, Joue 1984, pp.44-54.

از هم پاشیدگی و سقوط یهود در سرزمین های اسلامی که بخشی از کتاب «یهود الاسلام» است.

ز: لوئیس و استشرق

بحث از نوشته های لوئیس را با بحث از تلاش های او در نگارش آثاری درباره استشرق و دفاع وی از تحقیقات آنها به پایان می بریم.

لوئیس نخستین بار، بحث در این باره را در رادیوی انگلیس در زمان جنگ جهانی دوم با عنوان «تاریخ اهتمام انگلیس درباره علوم عربی» آغاز کرد. متن انگلیسی آن با مقدمه آربری در سال ۱۹۴۱ انتشار یافت.^{۱۰}

این مباحث ضمن شش مقاله، برای نخستین بار در مجله المستمع العربی چاپ شد.^{۱۱} این کتاب ۳۶ صفحه دارد، همراه با تصویر برخی از مستشرقان و مراکزی از بریتانیا مانند موزه بریتانیا و برخی دانشگاه های انگلیس است که زیر آنها تعابیر تبلیغی آمده است؛ مثلاً: منظره ای دلنشین از موزه بریتانیا در لندن ... ویا: در سایه تاریخ و عادات (بخشی از کتابخانه دانشگاه آکسفورد) و چیزهای دیگر. این کتاب به صورت تبلیغی

10. Bernard Lewis. British Contrirbutions to Arabic Studies (London, New York and Toronto: 1941).

۱۱. المستمع العربی، شماره های ۱۰ در ۱۹۴۰/۸/۲۱، ص ۴-۵. «در تاریخ ۱۹۴۰/۹/۷، ص ۹-۱۱. ۱۲. در تاریخ ۱۹۴۰/۹/۲۱، ص ۱۲، ۱۳، ۱۵، ۱۶. در تاریخ ۱۹۴۰/۱۰/۷، ص ۹-۱۰. در تاریخ ۱۹۴۰/۱۰/۲۱، ص ۷-۱۵. در تاریخ ۱۹۴۰/۱۱/۱۷، ص ۷-۸.

رواج مسیحیت و استعمار و سایر اهداف اقتصادی اشاره می‌کند. همچنین از تمایلات مختلف شرق شناسی. در عین حال شرق شناسان یهودی را استثنا می‌کند، چرا که میان آنها و مسلمانان قدیمی خصومتی همچون جنگ‌های صلیبی وجود نداشت. به علاوه به دلیل آشنایی آنها با زبان عبری، امکان بیشتری برای فراگیری زبان عربی داشته‌اند.

او همچنین از شرق شناسی کمونیست‌ها در زمان حاضر یاد کرده و گفته است که آنها تلاش کرده‌اند تا از تاریخ دوره اسلامی یک برداشت مارکسیستی داشته باشند؛ به طوری که برخی از شرق شناسان نخست، وجود پیامبر-ص- را هم انکار کرده‌اند و نیز دیدگاه‌ها دیگری بر ضد اسلام و پیامبر و شریعت آن داشته‌اند. او همچنین برخی شرق شناسان اروپایی که تعصبات خود را در لا به لای برخی از کتاب‌ها- که طبعاً از متون دانشگاهی جداست- پنهان کرده‌اند، انتقاد می‌کند.

2. "The State of the Middle Eastren Studies" in The American Scholar, Summer 1979, pp.365-381.

به رغم آنکه این مقاله، مدت‌ها پس از کتاب ادوارد سعید منتشر شد، نگاه نقدی نسبت به آن نداشت؛ از این رو باید احتمال داد که پیش از کتاب ادوارد نوشته شده باشد. لوئیس در ابتدای مقاله خود تصور شرق شناسی را مورد بحث قرار داده و تأثیرپذیری آن را از حرکت‌های تیشیری مسیحی و استعماری یادآور شده است. وی از برخی شرق شناسان بزرگ یاد کرده که تحت تأثیر این مسائل قرار نگرفته‌اند.

در اینجا باز نظرش را درباره شرق شناسان یهودی و این که از تحریف و تعصب بدورند، تکرار کرده است. بخش‌های دیگر مقاله بررسی وضعیت تحقیقات اسلامی و عربی در بریتانیا و امریکا است. نیاز شدید به شمار بزرگی از متخصصان این قبیل تحقیقات بعد از جنگ جهانی دوم، دولت بریتانیا را بر آن داشت تا گروهی را برای بررسی وضعیت تحقیقات مزبور معین کند. این گروه پیشنهادهای فراوانی برای دگرگون ساختن تحقیقات عربی-اسلامی در دانشگاه‌های بریتانیا ارائه دادند که بیشتر آنها مورد عمل قرار گرفت.

اما در امریکا، کار شرق شناسی، پس از جنگ دوم جهانی، در ابعاد وسیعی آغاز شد و به دلیل عدم وجود فرصت برای تربیت متخصصان شایسته، فضای موجود، از متخصصانی که از قبل آماده بودند پر شد. کما اینکه دانشگاه‌های امریکا دست به

دامن برخی از مسلمانان شرقی شدند که سبب پایین آمدن سطح این قبیل تحقیقات شد! بویژه زمانی که برخی از دانشگاه‌ها بر آن شدند تا از متخصصانی استفاده کنند که خود گرایش به برخی از ایدئولوژی‌های موجود در منطقه مورد نظر برای پژوهش داشتند؛ مانند تعیین یک نفر مارکسیست برای تدریس تاریخ روسیه. لوئیس به رد تحقیقی گروهی پرداخته است که متعلق به کنفرانس جوانان اسلامی بودند. این کنفرانس در سال ۱۹۷۳ در لیبی برگزار شد و کار پژوهش در سال ۱۹۷۵ به اتمام رسید. تحقیقی که به تصور او از سوی یک فرد تهیه شده که لوئیس نام وی را نیاورده است. با این حال به اشارت نامی از T. B. Erving دانشمند مسلمان کانادایی مقیم ایالات متحده آورده است. لوئیس این محقق را متهم کرده که بر ضد سطره یهود، مارونی‌ها را بر این قبیل تحقیقات در ایالات متحده و کانادا تحریک کرده است. لوئیس هیچ دلیلی بر نادرستی نظریات ارائه شده، به دست نداده است. اما همو اتهامات زیادی را که شبیه اعترافات اطلاعاتی است، به قصد تضعیف دولت عربی لیبی به کرسی تحقیقات عربی- که به اسم رهبر لیبی است- وارد کرده، بدون آنکه نامی از دانشگاه مورد نظر به میان آورد، گرچه اشارتی دارد که مقصودش دانشگاه کاتولیکی است. بدین ترتیب وی به دخالت برخی از دولت‌های عربی از طریق کمک‌های مالی به مؤسسات در این قبیل تحقیقات پرداخته، امری که منجر به خارج شدن این تحقیقات از مسیر اصلی شده است. البته لوئیس فراموش کرده است که شمار فراوانی از یهودیان صهیونیست در بخش تحقیقات شرق نزدیک در دانشگاه پرنتون هستند که خود لوئیس در سال ۱۹۷۴ به آنها پیوست و تا زمان بازنشستگی خود در سال ۱۹۸۶ آنجا بود. باید آمدن استادان مدعو از بیدینان و ملحدان از نقاط مختلف دنیای اسلام را به آن افزود. بدون شک این مسأله باعث خارج شدن تحقیقات مزبور از مدار اصلی خود است.^{۱۲}

"The Question of Orientalism" in New York Review

۱۲. ادوارد سعید، الاستشراق والصهیونیه، المجله، سال ۱۴۰۸، ۲، ۱۹۷۸/۱۲/۸، ص ۲۸-۲۹.

در اینجا کمک زیادی به وجهه علمی او کرده است. در اینجا مدخل هایی را که وی در دایرةالمعارف از مجلد اول تا سوم تألیف کرده، یاد می کنیم.

مجلد اول: العباسيون (ص ۱۵-۲۳)؛ الابناء (ص ۱۰۲)؛
احمد مدحت (ص ۲۸۹-۲۹۰)؛ علی بن محمد الزنجی
(ص ۸۸۳-۸۹۸)؛ بنیاشی (لقب ترکی)؛ (ص ۱۲۲۹).
مجلد دوم: شاکرجی پاشا (ص ۶)؛ شناجرباشی (ص ۱۵)؛
تشمزاده (ص ۲۶)؛ دفتر (ص ۷۷-۸۱)؛ دفتردار (ص ۸۳)؛
همایونی (ص ۴۴۶-۴۴۷)؛ فضلی (ص ۷۳۷-۷۳۸)؛ فاکیری
(ص ۷۵۸)؛ مصطفی انجزاده فهیم (فهیمی کادیم) (ص ۸۷۸)؛
فتنه زبیده (ص ۹۳۱)؛ غالب دیدی (ص ۹۹۹-۱۰۰۰).
مجلد سوم: الحج (ص ۳۳-۳۸)؛ الحرمین (ص ۱۷۵-۱۷۶)؛
فهیمی افندی (ص ۲۵۰-۲۵۱)؛ حسن افندی (ص ۲۵۱)؛ هاشمیه
(ص ۲۶۷-۲۶۸)؛ حاتم بن هرثمه (ص ۲۷۴)؛ احمد حلمی افندی
(ص ۳۹۲)؛ حسریة (ص ۵۸۹-۵۹۴)؛ ابن العمدیم (ص ۶۹۵-
۶۹۶)؛ ابن العطاش (ص ۷۲۵)؛ ابن الدواداری (ص ۷۴۴)؛ افرنج
جاهد (ص ۶۲۱-۶۲۳)؛ حسین رحمی (ص ۶۳۰-۶۳۱).

لوئیس در نگارش مدخل «الفاطمیون» در دایرةالمعارف
بریتانیکا (چاپ پانزدهم «۱۹۷۴» مجلد هفتم، ص ۱۹۳-۱۹۴)
مشارکت داشته است. نیز در دایرةالمعارف تشامبرز
(Chambers, Encyclopædia World Survey London: 1956)
ص ۳۰۶-۳۱۲ همکاری داشته است.

Chambers, Encyclopædia World Survey (London: 1956).

وی در همان موسوعه، مدخل های دیگری نوشته، از جمله: سوریه، لبنان، فلسدین، اسماعیلیه، وهابیت، سنوسییه، نصیرییه، و... همکاری او تنها مربوط به سال مذکور نشده و سال های بعد هم ادامه یافته است.

ب: گفتارهای رادیویی و تلویزیونی

در زمان جنگ جهانی دوم، از لوئیس برای سخنرانی رادیویی دعوت شد. او شش برنامه با عنوان «تلاش های بریتانیا در تحقیقات عربی» در سال ۱۹۴۰ در رادیوی انگلیس که برای دنیای عرب پخش می شد، ارائه داد. این همکاری ادامه یافت، به طوری که وی در سال ۱۹۵۱ و ۱۹۵۳ گفتارهایی درباره امپراطوری عثمانی و اسلام ارائه داد که در مجله المستمع

of Books" June 24, 1982, pp.49-56.

لوئیس این مقاله را چهار سال بعد از تألیف کتاب الاستشراق ادوارد سعید و به عنوان ردّ بر آن نوشت. وی مقاله خود را با روش معمولش که دور از موضوع اصلی است، آغاز کرده و در تفسیر کلمه استشراق و این که کلمه مزبور چگونه به لفظی با مفهومی بد متحول شده، به درازا سخن گفته است. او کلمه مزبور را از پیدایش تا زمانی که شرق شناسان اصطلاحات دیگری را جانشین آن کردند، دنبال کرده است. نیز از گفتگوها و جدل هایی که پیرامون این مطلب در بیست و سومین کنگره بین المللی شرق شناسی در سال ۱۹۷۳ در پاریس، پیش آمد و اینکه روس ها جانبدار کلمه استشراق بودند، سخن گفته است.

لوئیس متعرض نقد کتاب ادوارد شده و بیشتر نقد وی شخصی و به دور از موضوع است. ردّیه نویسی میان آنها ادامه یافت، به طوری که ادوارد سعید، نقدی بر لوئیس نوشت و پس از آن لوئیس دوباره فرصت تعقیب بحث را یافت. لوئیس بر این باور بود که شرق شناسی یک شاخه معرفتی است که هدفش کار علمی است و ارتباطی با امپریالیسم یا مصالح سیاسی ندارد. وی تنها کار استشراق را محدود در حرکت تبشیری می داند. این مغالطه روشنی است، چرا که شرق شناسی همیشه با مصالح سیاسی پیوند داشته و بهترین دلیلش آنکه نوشته های استادان دانشگاه ها جهت استفاده دولت های غربی برای اتخاذ مواضع سیاسی استفاده شده است. حرکت تبشیری نیز متوقف نشده و کنفرانس کولورادو را که در سال ۱۹۷۸ برگزار شد، شاهد آن است.

۲. سایر فعالیت های علمی لوئیس

الف: دایرةالمعارف ها؛ دایرةالمعارف اسلامی

The Encyclopedia Of Islam, Lieden: E. J. Brill.

لوئیس عضو هیئت تحریریه چاپ دوم دایرةالمعارفی است که تاکنون هفت مجلد آن نشر شده. او خود در نگارش بسیاری از مدخل های دایرةالمعارف مشارکت داشته و اصولاً انتخاب او

آکسفورد.

در سال ۱۹۵۴: کمونیسیم و اسلام در معهد پادشاهی روابط
بین الملل.

واکنش اسلام در برابر کمونیسیم در مرکز تحقیقات عالی
اداره امور مسلمانان در دانشگاه فرانسه.

کنفرانس‌هایی درباره تاریخ خاورمیانه در مراکز مختلف.
«تسامح در اسلام» در دانشکده قلب پاک Immaculate
Heart College.

ارزیابی تحقیقات شرق شناسی در دانشگاه کالیفرنیا.
خاورمیانه در تالار بزرگ لوس آنجلس.
در سال ۱۹۵۷: نهادهای دمکراتیک در خاورمیانه در Battle
of Britain House.

مشکلات خاورمیانه و تبعات تاریخی آن در معهد پادشاهی
روابط بین الملل.

سال ۱۹۵۸: تمدن عثمانی.
تأثیر تمدن غرب بر اسلام و ترکیه.

خاورمیانه در روابط بین الملل در کنفرانس انجمن تحقیقات
مقدماتی بین المللی در واشنگتن دی سی.

نگاه مسلمانان به اروپا در دانشگاه سوربن فرانسه
خاورمیانه در معهد پاکستانی روابط بین الملل.

بررسی تاریخ جدید خاورمیانه در مدرسه بین المللی هندی
در دهلی نو.

در سال ۱۹۵۹: اهمیت اسناد تاریخ عربی در مرکز فرهنگی
سودان در خارطوم.

مقدمه‌ای تاریخی بر خاورمیانه در دانشکده دفاعی ناتو.
اروپا آن گونه که خاورمیانه به آن می‌نگرد.

لوئیس در سال‌های بعد هم به سخنرانی‌های خود در
مجامع دانشگاهی، دولتی، فرهنگی و سیاسی پیرامون
موضوعات مختلف سیاسی-فرهنگی ادامه داد. می‌توان در
عناوین این سخنرانی‌ها توجه وی را به مسائل نظامی و سیاسی
دریافت. یکی از آخرین سخنرانی‌های او در سال ۱۹۹۰ در
انجمن وقف انسانی امریکایی است با عنوان «تمدن غربی،
نگاهی از شرق».

العربی چاپ شد. در سال ۱۹۵۴ گفتگوها و نقدها و
کنفرانس‌هایی در برنامه‌های عربی و فرانسوی داشت. این
قبیل کارها تنها در رادیوی انگلیس نبود، بلکه در وقت سفر به
امریکا یا مناطق دیگر، سخنرانی‌های رادیوی داشت. کما این
که در نیویورک و هالیوود و نیز رادیوهای محلی در نیویورک،
واشنگتن، سان فرانسیسکو و سولت لیک سیتی (Saltlake
City) و جز آنها برنامه‌های تلویزیونی داشت. براساس آنچه
در گزارش سالانه مدرسه تحقیقات شرقی و افریقایی (City
School of Oriental and African Studies: Reports of the Gov-
erning Body) آمده، برخی از این برنامه‌ها از این قرار است
(چون این سخنرانی‌ها چاپ نشده، تنها ترجمه فارسی عنوان
سخنرانی‌ها را می‌آوریم):

۱. نقابت‌های اسلامی در دوره میانه.
 ۲. ناسیونالیسم-سوسیالیسم و عرب.
- ج: سخنرانی در مجامع عمومی و کنفرانس‌ها
در سال ۱۹۴۸: حشاشین ارائه شده در انجمن قرون وسطی
لندن.

اعراب در اروپا، چهار جلسه در دانشگاه لندن.
یهود در تمدن اسلامی در قرون وسطی در انجمن تحقیقات
یهودی.

در سال ۱۹۵۰: اسلام، ارائه شده در Senate House در
دانشگاه لندن.

دگرگونی‌های اخیر در ترکیه و احیای اسلامی در معهد
پادشاهی روابط بین الملل.

ترکیه و خاورمیانه در دانشکده پادشاهی دریایی.
در سال ۱۹۵۳: راهنمایی بدعت‌گرایان (الهرطقه) در تاریخ
اسلامی، سخنرانی افتتاحیه در دانشگاه منچستر.

امپراطوری عثمانی در اروپا در انجمن تاریخی هامرست.
قوم‌گرایی و نوشتن تاریخ در ترکیه در معهد پادشاهی
روابط بین الملل.

مدخلی بر تاریخ شرق، در انجمن لندن برای تعلیم آموزش و
معهد پادشاهی روابط بین الملل و انجمن دانشجویان یهود در